

دسترسی به دانش به مثابه حقوق بشر

آمنه دهشیری*

چکیده

آنچه دوران ما را با عصر کشاورزی و صنعتی متفاوت می‌کند سیطره دانش بر همه شئون و امور زندگی بشر است و از این رو این دوران را عصر دانش نامیده‌اند. هرچند فعالیت‌های انسان از گذشته بسیار دور عجین با دانش بوده، اما حدود یک دهه است که اهمیت دانش در کسب و کار اقتصادی و تأمین نیازهای اولیه بشر بسیار بیشتر شده است. از این رو می‌توان گفت که دسترسی به دانش حق بشری است و انحصار دانش از طرف اشخاص عمومی یا خصوصی مانع تحقق حقوق بشر و منجر به نقض حقوق بشر است.

مقدمه

اکنون که بیش از هر چیز زندگی انسان وابسته به دانش است و دانش بیش از هر چیز دیگری ارزش دارد. شعار «توانا بود هر که دانا بود» به عنوان یک اصل در دنیا مطرح است و به صورت «دانش قدرت است»^۱ جای خود را در ادبیات سیاسی اقتصادی و حتی ادبیات فرهنگی جهان باز کرده است. شاید در هیچ دوره‌ای از تاریخ زندگی بشر دسترسی آزادانه به دانش یا در مقابل آن انحصار دانش این‌چنین بر سرنوشت انسان‌ها تأثیرگذار نبوده است. در تاریخ ادیان و تمدن‌های بزرگ بشری می‌بینیم که هیچ‌گاه مالکیت و انحصار دانش مطرح نبوده است.^۲ سقراط سوفسطاییان را به دلیل اینکه به موجب معرفتشان پول می‌گرفتند شماتت می‌کرد. در کتاب مقدس

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق بشر از دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

1. knowledge is Power

2. C.Hesse, **The Rise of Intellectual Property** 700 B.C.—A.D. 2000: An Idea in The Balance, Daedalus, 2002, p.27.

<http://www.lri.ir>

مسیحیان آمده است: «آزادانه به دانش رسیده‌اید پس آن را آزادانه ببخشید».^۱ در فرهنگ و تمدن اسلامی نیز تملک و خرید و فروش دانش سابقه نداشته است. از امام صادق (ع) در روایات اسلامی نقل شده است که: «هر چیزی زکاتی دارد و زکات علم این است که آن را به اهلش بیاموزی».^۲

تفکر تملک و انحصار دانش در قرن هفدهم وارد ادبیات حقوقی شد در این تلقی دانش هدیه‌ای از جانب خدا نیست بلکه محصول شعور و حواس بشری و تفسیری است از طبیعت. از این رو بین دانش و آفریننده بشری او رابطه‌ای برقرار شد و گفته شد که آفریننده شخصیت خود را در اثر خود تزریق می‌کند و حق طبیعی مالکیت، مالکیت یک شخص بر ایده‌ها و آفرینش‌های او را نیز شامل می‌شود.^۳ سپس برای اینکه افراد مبتکر و خلاق انگیزه ادامه فعالیت و ممری برای ادامه زندگی داشته باشند علاوه بر حقوق معنوی، برای آنها نسبت به ابتکارشان حق مادی نیز مقرر شد.

از این رو در اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز به حمایت از منافع مادی و معنوی مؤلف و مخترع و هنرمند که از آثار خلاقانه او محسوب می‌شود توجه شده است. در اعلامیه جهانی حقوق بشر در کنار توجه به حق مبتکر و مؤلف به حق بهره‌مندی انسان‌ها از منافع ناشی از پیشرفت‌های علمی و تکنولوژیکی نیز توجه شده است. اما با ایجاد نقش کلیدی دانش در مناسبات، اشخاص حقیقی و حقوقی دارنده دانش به تدریج حق بهره‌مندی بشر از منافع علم و تکنولوژی را فراموش کردند و با استقرار قواعد سختگیرانه مالکیت فکری راه را بر انتقال و دسترسی به دانش بستند. علاوه بر قواعد سختگیرانه مالکیت فکری، امروزه از حربه‌ها و بهانه‌های سیاسی و امنیتی نیز برای محدود کردن دسترسی برابر و آزادانه به دانش استفاده می‌شود.

در این نوشتار هدف آن است که ضرورت دسترسی به دانش برای زندگی توأم با کرامت بشر در دنیای امروز بررسی و بعد از روشن شدن رابطه بین دسترسی به دانش و حفظ کرامت، امکانات و راه‌حلهایی که حقوق بشر برای دسترسی آزادانه به دانش در اختیار بشر می‌گذارد مطرح شوند.

1. C.Hesse, op.cit, p.28.

۲. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، جلد هفدهم، جلد دوم، ص ۲۲۰.

3. C Hesse, op.cit, pp.26-46.

<http://www.lri.ir>

بند اول: مفاهیم

قبل از وارد شدن به موضوع لازم است که ابتدا مفاهیم کلیدی مورد شناسایی و تعریف قرار بگیرند.

صاحب‌نظران برای روشن شدن مفهوم دانش، هرم دانشی^۱ یا سلسله‌مراتب شناختی را مطرح کرده‌اند که عبارت است از اینکه: «دانش از اطلاعات و اطلاعات از داده ناشی شده است»^۲.

الف) داده:^۳ در فرهنگ فارسی امروز آمده است که داده‌ها به معنی اطلاعات واقعی و عملی هستند (مانند اندازه یا آمار) که مبنای استدلال، بحث یا محاسبه قرار می‌گیرند.^۴ در تعریف دیگر آمده: داده‌ها بیان‌کننده پدیده‌های طبیعی هستند که شامل نتایج حاصل از تجربه، مشاهده، آزمایش، یا مجموعه‌ای از خصوصیات می‌باشند. مثلاً اعداد جمع‌آوری شده را در نظر بگیرید که بدون عنوان فقط مجموعه‌ای از اعداد هستند، اما بعد از عنوان دادن به آنها مشخص می‌شود که آمار تولیدات غذایی کشورهای خاورمیانه در چند سال اخیر هستند.

ب) اطلاعات:^۵ در لغتنامه دهخدا اطلاعات مترادف با دانستنی‌ها، معلومات و اخبار دانسته شده است. در فرهنگ فارسی امروز در تعریف اطلاعات آمده است: «آنچه از قبیل تصویر، پیام یا داده تجربی که موجب تغییر ساختار یک تجربه جسمی یا ذهنی شود، مانند یک طرح یا نظریه».

1. Pyramid of Knowledge

2. Darius Mahdjoubi, *Architecture of Knowledge*, 1997,
<http://www.gslis.utexas.edu/~darius/06-Architec-know.pdf>

3. Data

۴. غلامحسین صدری افشار، *نسرین حکمی، نسترن حکمی، فرهنگ فارسی امروز (ویرایش دوم)*، موسسه نشر کلمه، چاپ دوم، ۱۳۷۵.

5. Information

<http://www.lri.ir>

اطلاعات زمانی حاصل می شود که بین داده‌ها در بُعد زمانی و مکانی ارتباط ایجاد شود، یعنی مشخص شود که این داده متعلق به چه رویدادی است.

پ) دانش^۱: امروزه دانش در دو معنا به کار برده می‌شود؛

۱. به معنای آگاهی و دانستن، در لغتنامه دهخدا در جلوی کلمه دانش آمده است: «اسم مصدر دانستن، دانایی، آگاهی، دانندگی، علم، فضل، آگاهی»
۲. معنای دوم دانش با جایگاه آن در هرم دانش ارتباط دارد. یکی از تعاریف دانش در معنای دوم عبارت است از اینکه: «دانش ترکیب سیالی از تجارب، ارزش‌ها، اطلاعات زمینه‌ای و تفکر حرفه‌ای است که چارچوبی را برای ارزیابی و ارائه تجربیات و اطلاعات جدید فراهم می‌کند»^۲. طبق این تعریف در مفهوم دانش چارچوب و الگویی نهفته است که چرایی و علت پدیده‌ها را در نظر می‌گیرد، دائماً در حال تغییر است و از ترکیب اطلاعات مختلف، اطلاعات جدیدی را به وجود می‌آورد و به شخص دانشمند قدرت تحلیل، ارزیابی و پیش‌بینی می‌دهد. انسان با استفاده از تفکر انتقادی و قضاوت‌های استدلالی خود از اطلاعات ارائه شده به دانش می‌رسد. به اشتراک گذاشته شدن دانش برای رشد و ایجاد دانش ضرورتی انکارناپذیر است.^۳

ت) علم^۴: علم به دانستنی‌هایی اطلاق می‌شود که بر تجربه مستقیم حسی مبتنی باشند. علم در اینجا در برابر جهل قرار ندارد بلکه در برابر همه دانستنی‌هایی قرار می‌گیرد که آزمون‌پذیر نیستند.^۵ شورای جهانی علم (ICSU)^۶ پیشرفت علم را منوط به مبادله جهانی ایده‌ها، اطلاعات، داده‌ها و آگاهی از کار دیگران می‌داند. از نظر این شورا، علم به مشارکت و همکاری در تعامل و مبادله باز جهانی نیاز دارد. جهانی بودن در

1. knowledge

2. T.H Davenport, L. Prusak, **Working knowledge: How Organization Manage What They Know**, Harvard Business School Press, 1998, p.5.

3. Alfred J. Beerli, Svenja Falk, and Daniel Diemers, eds, op.cit., **Knowledge Management and Networked Environments: Leveraging Intellectual Capital in Virtual Business Communities**, Amacom Books, 2003, p.3.

4. Science

۵. عبدالکریم سروش، علم چیست، فلسفه چیست؟، مؤسسه فرهنگی صراط، چاپ سیزدهم، ۱۳۷۶، ص ۱۳.

6. International council for science

<http://www.lri.ir>

ذات علم است و اگر این جهانی بودن از طریق ایجاد ناهمواری در سر راه دسترسی به آن با مانع روبه‌رو شود نتایج خطرناکی برای جامعه و علم به بار می‌آید.^۱

ث) فن‌آوری: تکنولوژی یا فن‌آوری مجموعه عوامل و عناصری است که با ترکیب آنها توان و ظرفیت تولید کالا و خدمات فراهم می‌شود. این عوامل و عناصر می‌توانند سخت‌افزاری و نرم‌افزاری باشند:

عوامل سخت‌افزاری عبارت‌اند از تجهیزات و ماشین‌ها و هر آنچه به عنوان ابزار یا تجهیزات تولید نام برده می‌شود. عوامل نرم‌افزاری نیز عبارت است از عواملی همچون دانش فنی که مربوط به انسان است. چنانچه سرمایه‌ی کافی فراهم باشد عوامل سخت-افزاری به سهولت تأمین می‌شود، لیکن در صورت فراهم نیامدن عوامل نرم‌افزاری این امکانات عاطل و باطل می‌مانند یا با بازدهی اندکی کار خواهند کرد.

برای تولید ماشین‌های مدرن و پیچیده‌ی امروزی به کتابخانه‌هایی از اطلاعات فنی مکتوب و اطلاعات جمع‌آوری شده نیاز است. از این رو می‌توان تکنولوژی را به معنای کاربرد سیستماتیک دانش علمی یا دانش منظم دیگری برای امور عملی تعریف کرد.

ج) دسترسی: برای تعریف دسترسی به دانش باید توجه داشت که موانع و محدودیت‌های بسیاری در برابر دسترسی به دانش وجود دارد و از این رو دسترسی به دانش گستره‌ی وسیعی را در بر می‌گیرد. می‌توان دسترسی به دانش را درباره‌ی موضوعات زیر بررسی کرد:

۱. دسترسی به معنی افشا کردن دانش، ۲. دسترسی و امکان استفاده، ۳. دسترسی و امکان استفاده در زمان مناسب، ۴. دسترسی و هزینه‌ی مناسب، ۵. دسترسی و تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات که دسترسی به داده‌ها و اطلاعات را در جهان امروز ممکن می‌کنند، ۶. دسترسی و معلولیت، یعنی افراد معلول هم حق دارند از دانش بهره‌مند شوند، ۷. دسترسی و سواد اطلاعاتی، برای دست یافتن به دانش موجود در جهان دیجیتال علاوه

1. Science and Society: Rights and Responsibilities, ICSU Strategic Review, 2005; aa: www.ICSU.org.

بر رایانه و اینترنت، داشتن مهارت‌های مربوط به جستجو و دریافت و به اشتراک گذاشتن دانش نیز ضروری است.

بند دوم: مبانی دسترسی به دانش

دانش دارای خصوصیتی است که ضرورت دسترسی آزادانه به آن را می‌رساند. این خصوصیات عبارتند از کالای عمومی جهانی بودن و میراث مشترک بشری بودن دانش. مبانی لزوم دسترسی به دانش که به چرایی پاسخ می‌گویند از طبیعت دانش ناشی می‌شوند.

الف) دانش به مثابه کالای عمومی جهانی

کالای عمومی غیر رقابتی است، یعنی مصرف یک نفر از مقداری که برای مصرف در اختیار دیگران قرار می‌گیرد نمی‌کاهد. کالای عمومی با مصرف کم نمی‌شود و همچنین هیچ‌کس را نمی‌توان از برخورداری یک کالای عمومی محروم کرد، چون هزینه نهایی استفاده از آن صفر است.^۱ معرفت یک نفر نیز از معرفت دیگری نمی‌کاهد. دانش وصفی غیر رقابتی دارد و باید به طور رایگان برای همه فراهم باشد. ممکن است افراد برای به دست آوردن و انتقال دانش هزینه‌هایی کرده باشند که این هزینه‌ها در هزینه نهایی منعکس می‌شوند، اما خود دانش رایگان باقی می‌ماند.^۲

در قانون اساسی آمریکا به کنگره این قدرت داده شده است که برای پیشرفت علم و هنرهای مفید به مؤلفان و مخترعان برای مدتی محدود حقوق انحصاری اعطا کند.^۳ روح حاکم بر این عبارت مبتنی بر این تفکر است که علم و دانش یک کالای عمومی است و اگر تهیه این کالا ایجاب نماید، برای تشویق افراد نوآور و مبتکر می‌توان به آنها امتیازاتی داد و اگر این ضرورت به نحو دیگری ایجاب کند روش دیگری دنبال می‌شود.

1. I. Grunberg, I. Kaul, M. Stern, **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, Oxford University Press, 1999, p.309.

2. Ibid.

3. United States Constitution, Article I, Section 8.

گستره بهره‌مندی از «کالای عمومی جهانی» تمام جهان و کل بشریت ذی نفع آن است.^۱ از دانش به عنوان یک کالای عمومی جهانی نام برده می‌شود. حقایق علمی طبیعتاً جهانی و منافع آنها جهانی است و تمام کشورها، گروه‌های جمعیتی و تمام نسل‌ها را در بر می‌گیرند.

ب) دانش، میراث مشترک بشریت^۲

میراث به معنای ترکه پیشینیان است و بدون مداخله ما به ارث گذاشته شده است. میراث مشترک بشریت نیز میراثی است که به بشریت تعلق دارد. مفهوم بشریت همه نسل‌ها را در بر می‌گیرد، اعم از نسل حاضر و آینده و کلمه مشترک که ترجمه فارسی کلمه Common است در دیکشنری Webster این‌گونه معنی شده است: آنچه متعلق به جامعه است و تمام انسان‌هایی که تشکیل‌دهنده بشریت هستند می‌توانند در آنچه متعلق به بشریت است سهم داشته باشند.^۳ منافع بشریت جدا از منافع دولت است بشریت در واقع دربرگیرنده دولت، تجمعات و افراد است.^۴

سابقه قاعده‌مند شدن و طرح موضوع میراث مشترک بشریت در حقوق بین‌الملل را سال ۱۹۶۷ می‌دانند. زمانی که آرئید پارادو نماینده کشور مالت در سازمان ملل پیشنهاد کرد که بستر و زیر بستر دریاها و اقیانوس‌ها تحت رژیم خاصی تحت عنوان میراث مشترک بشریت قرار گیرد تا بدین ترتیب امکان اینکه کل بشریت از منافع آنها در جهت مقاصد صلح‌جویانه بهره‌مند گردند فراهم باشد.^۵

این پیشنهاد با تصویب کنوانسیون ۱۹۸۲ سازمان ملل متحد در مورد حقوق دریاها عملی شد. میراث مشترک بشریت موضوعات گرانبهایی هستند که نسل کنونی در ایجاد

1. I. Grunberg, I. Kaul, M. Stern, op.cit., p.10.

2. common heritage of man kind

3. Stephan Grove, **The Concept Common Heritage of Mankind: a Political, Moral, or Legal Innovation?**, San Diego law review, vol.9.

۴. اوژن پین، «بشریت و حقوق بین‌الملل»، ترجمه ابراهیم بیگزاده، مجله حقوقی شماره شانزدهم و هفدهم، دفتر خدمات حقوق بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، ص ۲۸۵.

۵. محمد رضا ضیائی بیگدلی، حقوق بین‌الملل عمومی، کتابخانه گنج دانش، تهران، ص ۳۲۳

آن نقشی نداشته و از گذشتگان به ما رسیده است. این مال مشترک باید به نفع عموم اعضای جامعه بین‌المللی مصرف شود و نه اینکه تنها در اختیار گروه معدودی باشد. مفهوم میراث مشترک بشریت در چند دهه اخیر وسعت یافته است. میراث مشترک اوصافی دارد که هر جا این اوصاف وجود داشته باشد می‌توان گفت میراث مشترک نیز وجود دارد. دانش بشری نتیجه هزاران سال تجربه در میان فرهنگ‌های مختلف بشری و هزاران سال آزمایش بر طبق روش‌های علمی و منظم است. بنابراین، دانش همان چیزی است که به طور قطع می‌توان توصیف عمومی یا Common بودن را برای آن به کار برد. یونسکو در سال ۲۰۰۳ در اعلامیه میراث دیجیتال بشریت^۱ یکی از اشکالی را که ممکن است دانش بشر در قالب آن ارائه شود، یعنی شکل دیجیتال، مورد توجه قرار داده و از مواد دیجیتالی به عنوان میراث مشترک بشریت نام برده است که عبارت-اند از متون بانک‌های اطلاعاتی، صدا، تصویر ثابت و متحرک و غیره. در مقدمه این اعلامیه آمده است دسترسی به این میراث اغلب باعث افزایش فرصت برای نوآوری و اشتراک در دانش است.

بند سوم: دسترسی به دانش لازمه تحقق حقوق بشر

حقوق بشر در پی تأمین احترام به کرامت ذاتی انسان است. باتوجه به موضوعاتی که در حقوق بشر مورد توجه قرار می‌گیرند از سه دسته حقوق مدنی سیاسی، حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی و حقوق همبستگی صحبت می‌شود. که در این نوشتار به دنبال نشان دادن رابطه دسترسی آزادانه به دانش و تحقق هر یک از انواع حقوق بشری هستیم.

الف) حقوق مدنی سیاسی

یکی از بنیادی‌ترین حقوق بشری که در دسته حقوق مدنی و سیاسی قرار دارد، حق حیات است و بقیه حقوق به نوعی تضمین‌کننده این حق بنیادین هستند، علاوه بر حق

1. Charter on the Preservation of the Digital Heritage, Adopted at the 32nd session of the General Conference of UNESCO, 17 October 2003.

حیات، در میان حقوق مدنی سیاسی آزادی بیان و مشارکت در اداره امور عمومی نیز مستلزم آزادی دسترسی به اطلاعات است.

۱. حق آزادی بیان و دسترسی به دانش

ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر حق آزادی بیان را شامل حق آزادی تحصیل فکر و عقیده بدون هیچ‌گونه مداخله و همچنین آزادی جستجو، دریافت و انتقال اطلاعات و ایده‌ها از طریق تمام وسایل و بدون توجه به ملاحظات مرزی می‌داند. باید توجه داشت که انتشار و انتقال اطلاعات و اندیشه‌ها زمانی معنای واقعی پیدا می‌کند که افراد در جستجوی اطلاعات و اندیشه‌ها با موانعی روبه‌رو نشوند. فرد برای آنکه عقیده و نظر مختص به خود را داشته باشد (حق داشتن عقیده و نظر) و از حق آزادی بیان منتفع شود، نیاز مبرمی به یافتن اطلاعات و اندیشه‌ها دارد. اطلاعات و اندیشه‌ها هستند که در تبادل و دادوستد آزاد بین اذهان باعث شکل‌گیری عقیده و بیان می‌شوند.^۱

می‌توان گفت حق آزادی بیان یک حق مرکزی است که حق‌های جستجو، دریافت و انتقال اطلاعات در پیرامون آن قرار دارند و زمینه را برای تحقق آن فراهم می‌کنند. اما با توجه به اسناد بین‌المللی درباره این حق می‌توان حق جستجو و دریافت اطلاعات را دربردارنده موارد زیر دانست:

(۱) هر کسی حق دارد به اطلاعات مربوط به هر موضوعی که خود انتخاب می‌کند دست پیدا کند.

(۲) حق جستجو و دریافت اطلاعات، دسترسی به قالب‌های مختلفی را شامل می‌شود که اطلاعات از طریق آنها را ارائه می‌گردد، مانند کتاب، فایل کامپیوتری، فیلم، صدا و قالب‌های هنری.

(۳) حق جستجو و دریافت اطلاعات شامل رفع موانع برای به دست آوردن اطلاعات نیز می‌شود، مانند فراهم بودن تکنولوژی ارتباطات و اطلاعات لازم برای به

۱. سید محمد قاری سید فاطمی، «توسعه قلمرو و تضییق محدودیت: آزادی بیان در آئینه حقوق بشر معاصر»، مجله تحقیقات حقوقی شماره ۴۱، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۴، ص ۲۳۹.

دست آوردن اطلاعات از طریق اینترنت، آزادی مسافرت برای به دست آوردن اطلاعات، از طریق تحصیل، شرکت در کنفرانس‌ها و سمینارها یا جمع‌آوری اخبار و گزارش‌های ژورنالیستی.^۱

۲. حق مشارکت در زندگی عمومی و دسترسی به دانش

ماده ۲۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر مقرر می‌کند: «هرکس حق دارد در اداره امور عمومی کشور خود به نحو مستقیم یا با وساطت نمایندگان که آزادانه انتخاب می‌کند شرکت کند».

می‌توان مشارکت مردم در اداره امور عمومی را مشارکت سیاسی نامید. مشارکت سیاسی به معنی فرصت اهتمام عده زیادی از شهروندان در امور سیاسی، از شرط‌های لازم دموکراسی است.^۲

مشارکت باید از روی آگاهی باشد نه جهل؛ مردم آگاه باعث تداوم دموکراسی هستند، زیرا با هوشیاری اعمال منتخبان خود را زیر نظر دارند. در یک نظام دموکراتیک از دو طریق مردم می‌توانند این اطلاعات را به دست بیاورند: (۱) رسانه‌های همگانی آزاد (۲) شفاف‌سازی دولت

از این روست که گفته می‌شود اطلاعات اکسیژن دموکراسی است و آزادی اطلاعات تضمین‌کننده دسترسی مردم به اطلاعاتی است که در دستگاه‌ها و مؤسسات عمومی موجود می‌باشد.^۳

همیشه در سراسر جهان دولت‌ها یکی از حامیان بزرگ تحقیقات علمی و پژوهشی هستند و بودجه‌های کلانی را به این اهداف اختصاص می‌دهند. از این رو، بسیاری از پژوهش‌های علمی و فنی را مؤسسات دولتی انجام می‌دهند یا با کمک مالی مستقیم و غیرمستقیم دولت به مؤسسات خصوصی انجام می‌شوند. این نوع تحقیقات طیف وسیعی از تحقیقات دانشگاهی، مقالات علمی و فنی، گزارش‌های تحلیلی و غیره را

1. Loukis G. Loucaides, *Essays on the Developing Law of Human Rights*, [Martinus Nijhoff Publishers](#), 1995, p.5.

۲. حسین بشیریه، گذار به دموکراسی، نشرنگاه معاصر، تهران، ۱۳۸۴، ص ۱۲.

3. Toby Mendel, *The Public's Right to Know: Principles on Freedom of Information Legislation*, Article 19, London, 1999, Preface, aa:www.article 19.org/.

<http://www.iri.ir>

شامل می‌شوند. بر این اساس بخشی از اطلاعات و اسناد و مدارک دولتی، اطلاعات و داده‌های ارزشمند علمی و فنی هستند. بنابراین، تأمین حق آزادی اطلاعات مستلزم فراهم بودن امکان دسترسی دانشمندان به این اطلاعات نیز می‌شود که نتیجه آن رشد دانش در جوامع می‌باشد.^۱

ب) حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی

حقوقی از قبیل حق بهره‌مندی‌ای از آموزش و پرورش، حق بهره‌مندی از غذای کافی، حق بهره‌مندی از مسکن مناسب و مراقبت‌های بهداشتی مثال‌هایی از حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی هستند.

۱. حق مشارکت در زندگی فرهنگی و دسترسی به دانش

حق مشارکت در حیات فرهنگی شامل مشارکت در تمام دستاوردهای زندگی بشری است که عبارت‌اند از علم، هنر، ادبیات، علوم انسانی و ... و دانش بشری نیز در معنای وسیع فرهنگ از جایگاه خاصی برخوردار است. می‌توان گفت مشارکت در فرهنگ در دو بعد خود را نشان می‌دهد.

۱-۱. مشارکت در فرهنگ به معنای نقش داشتن در تولید آثار جدید و گسترش فرهنگ: بند ۲ ماده ۱۵ میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی نیز بر این امر تأکید گردیده است که حفظ و توسعه و ترویج علم و فرهنگ لازمه تحقق حق مشارکت در زندگی فرهنگی است.

۱-۲. مشارکت در فرهنگ به معنای بهره‌مندی از آنچه دیگران تولید و عرضه کرده‌اند. این بعد از مشارکت در فرهنگ بنا به آنچه در توصیه‌نامه یونسکو آمده شامل فرصت‌های عینی و ملموسی است که به طور خاص با ایجاد شرایط اجتماعی و اقتصادی مناسب در اختیار همگان قرار دارد تا آزادانه به کسب اطلاعات آموزشی، عملی، دانش و فهم بپردازند و از ارزش‌های فرهنگی و اموال فرهنگی برخوردار شوند.^۲

۱. انصاری، باقر، «مفهوم مبانی و لوازم آزادی اطلاعات»، نامه مفید حقوقی، شهریور ۱۳۸۶.

2. UNESCO Recommendation on participation by the people at large in cultural life and their contribution to it, 1976.

۲. حق بهره‌مندی از منافع پیشرفت‌های علمی و کاربرد آن و دسترسی به دانش

پیشرفت علم و دانش نتیجه سیر تاریخی زندگی بشر است که با به بارنشستن شگرف خود در تاریخ معاصر برای زندگی بشر دستاوردهای عظیمی به همراه داشته و به ارتقای سطح زندگی بشر انجامیده و تأمین نیازهایی اساسی همچون بهداشت و تغذیه وابسته به دستاوردهای این پیشرفت‌ها شده است. ماده ۲۷ اعلامیه حقوق بشر می‌گوید: «هر کس حق دارد. (۱) از فنون و هنرها منتفع گردد و در پیشرفت علمی و فواید آن سهیم باشد»

در زمان تدوین پیش‌نویس اعلامیه حقوق بشر بحث‌هایی در مورد ماده ۲۷ درگرفت. پیش‌نویس ماده ۲۷ اعلامیه بیان می‌کرد: «هر کس حق دارد در پیشرفت علمی سهیم باشد». نماینده پرو در موافقت با این متن گفت: «علم از آن طبقه نخبگان نیست، بلکه میراث بشریت است او تأکید کرد که کارکرد علم خدمت به توسعه اهداف صلح‌آمیز و بهتر کردن زندگی انسان است»^۱.

۳. حق آموزش و دسترسی به دانش

به موجب ماده ۲۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۱۳ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ماده ۲۸ کنواسیون حقوق کودک حق بر آموزشی یک حق بشری است که در نظام حقوق بشر از اهمیت خاصی برخوردار است.^۲ از میان دو سطح آموزشی ابتدایی-متوسطه و آموزش عالی، نقش دسترسی به دانش جدید و دستاوردهای علمی برای ادامه حیات علمی در حوزه آموزش عالی بیشتر است. آموزش عالی به عنوان یکی از پایه‌های حق آموزش در اسناد حقوق بشری مورد توجه قرار گرفته است. اعلامیه حقوق بشر بر فراهم بودن آموزش عالی برای همه به طور مساوی به عنوان یک حق بشری تأکید می‌کند.^۳

1. Maria Green, "Drafting History of the Article 15 (1) (c) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Right", International Anti-Poverty Law Center, New York, UN DOC.E/C.12/2000/15

۲. میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی، ماده ۱۳ بند ۱.

۳. اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۲۶، بند ۱.

در نظریه شماره ۱۳ کمیته حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی آمده است که حق آموزش در صورتی تأمین می‌شود که آزادی آکادمیک وجود داشته باشد. آزادی آکادمیک به این معناست که اعضای جامعه علمی به صورت فردی یا گروهی در دنبال کردن دانش، افکار و گسترش و انتقال آنها آزاد باشند. این آزادی باید در حوزه‌های مختلفی مانند تحقیقات، آموزش، مطالعه، گفتگو، تولید محصول، خلاقیت و نوآوری وجود داشته باشد.^۱

برای تحقق آزادی آکادمیک زمینه‌ها و شرایط مختلفی باید محقق شود. یکی از مواردی که برای پیگیری آزادانه فعالیت‌های علمی ضروری است، دسترسی آزادانه به منابع دانش است. در صورتی که دستاوردهای جدید دانش در دسترس دانشمندان نباشد، انجام آزادانه فعالیت‌ها و تحقیقات آکادمیک امکان ندارد. منافع تجاری مستلزم آن است که نتایج تحقیقات فاش نشوند و به صورت اسرار تجاری مورد حمایت قرار گیرند که در نتیجه با ایجاد مانع بر سر راه انتقال اطلاعات و دانش، آگاهی پیدا کردن دیگران از این دانش جدید، آزمایش ارزیابی و بررسی صحت و سقم آن امکان ندارد. با خدشه دار شدن آزادی آکادمیک در حوزه آموزش عالی حق آموزش نقض می‌شود و از طرف دیگر توسعه دانش بشری نیز با مانع رو به رو می‌شود.

۴. حق سلامت و دسترسی به دانش

حق سلامت در اسناد مختلف حقوق بشری به عنوان یک حق بنیادین بشری مطرح شده است. ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر سلامتی، رفاه و مراقبت‌های پزشکی را به عنوان موضوعات داخل بحث استانداردهای کافی برای زندگی معرفی می‌کند. کمیته حقوق اقتصاد و اجتماعی فرهنگی در نظریه عمومی شماره ۱۴ برای حق سلامت، عوامل اساسی و به هم پیوسته‌ای را قائل شده است که بدون تحقق آنها حق سلامت نیز محقق نمی‌شود. این عوامل عبارت‌اند از اینکه امکانات کالاها و خدمات پزشکی و دارویی باید فراهم، در دسترس، قابل پذیرش و با کیفیت باشند. روشن

1. CESCR, General comment no.13, paragraph 13.

2. **Academic freedom in 21th century**, the AFT(American Federation of Teachers),statement on Academic Freedom, 2007,p.25 .

است که دسترسی به دانش یا علوم و تکنولوژی مربوط به سلامت برای تحقق عوامل مذکور ضروری است.

۴-۱. فراهم بودن: در نظریه عمومی شماره ۱۴ کمیته حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی آمده است امکانات مربوط به سلامت عمومی و مراقبت‌های بهداشتی، کالا و خدمات باید به اندازه کافی فراهم و موجود باشد. در صورتی که تحقیقات مربوط به سلامت از طریق همکاری و تقسیم دانش و تجربیات صورت گیرد، با تبادل دانش و اطلاعات و انتقال تکنولوژی مسیر رسیدن به نتیجه کوتاه‌تر می‌شود و سرمایه‌های مالی و انسانی به طور موازی مسیرهای طولانی را نمی‌پیمایند.^۱

طبق آمار از ۱۰۳۵ دارویی که در بین سال‌های ۱۹۸۹ تا ۲۰۰۰ اداره فدرال داروی آمریکا تأیید تنها ۳/۴ درصد از آنها نسبت به داروهایی که قبلاً موجود بوده‌اند اثر دارویی جدیدی داشته‌اند و کمتر از ۱٪ آنها به بیماری‌هایی مربوط‌اند که باعث رنج و زحمت مردم فقیر هستند. راه حل سازمان بهداشت جهانی برای این مسئله از سه وجه برخوردار است که عبارت‌اند از:^۲

- ۱) جذب اطلاعات و سرمایه‌های فکری و ادغام آنها در یک سیستم مشترک
- ۲) دسترسی یکسان به این اطلاعات
- ۳) توزیع امکانات اعم از انتقال دانش و تکنولوژی و به کارگرفتن آن در کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه یافته.^۳

۴-۲. قابلیت دسترسی: دسترسی اقتصادی نیز از عوامل دسترسی است و به این معناست که کالاها، خدمات و امکانات مربوط به سلامت با قیمت‌هایی ارائه شوند که همه توانایی خرید و تهیه آن را داشته باشند.^۴ وقتی یک دارو تحت حمایت پتنت قرار می‌گیرد، به دلیل ایجاد انحصار قیمت بالا می‌رود. ثبت اختراع یا پتنت نوعی از انحصار دانش برای مدتی محدود است. اگر یک محصل مورد حمایت پتنت قرار گیرد، دارنده حق می‌تواند از ساخت، استفاده، فروش و واردات آن محصول به دست اشخاص ثالث

1. Ibid

2. Background Document for Proposed Resolution on Global Framework on Essential Health Research and Development, World Health Organization, 117th Session, January 2006; aa: www.who.int/.

3. Ibid

4. CESCR, general comment no14, paragraph 12

<http://www.lri.ir>

جلوگیری کند و در صورتی که موضوع پتنت یک فرایند باشد می‌تواند از استفاده، فروش یا واردات محصولاتی که به طور مستقیم از آن فرآیند به دست می‌آیند جلوگیری کند. مدت حمایت در پتنت محدود است.

از این رو بود که «اعلامیه دوحه در مورد تریپس و بهداشت همگانی» در سازمان تجارت جهانی با تلاش کشورهای در حال توسعه به تصویب رسید و فراتر از آن پیشنهاد «معاهده تحقیقات و توسعه دارویی» به سازمان جهانی بهداشت در سال ۲۰۰۲ ارائه شد.

۵. حق غذا و دسترسی به دانش

حق غذا به عنوان یکی از بارزترین مصادیق حق حیات به صورت یک تعهد الزام-آور در میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، مطرح گردید و دولت‌ها ملزم به تأمین آن شده‌اند. ماده ۱۱ میثاق ح.ا.ا.ف می‌گوید: هر کس حق دارد از یک سطح زندگی مناسب برای خود و خانواده‌اش بهره‌مند باشد که این حق در بر دارنده خوراک، پوشاک و مسکن کافی است. کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در نظریه عمومی شماره ۱۲ خود حق غذا را شامل موارد زیر دانسته است:^۱

(۱) کافی بودن غذا: تعهد دولت‌ها بر تأمین حق غذا در بر دارنده تعهد به فراهم کردن غذایی است که از نظر کیفیت و کمیت برای پاسخگویی به نیازهای افراد کافی باشد.

(۲) در دسترس بودن غذا: منظور از دسترسی امکان تهیه غذا به صورت طولانی مدت و رسیدن به امنیت غذایی می‌باشد؛ دسترسی شامل دسترسی اقتصادی و دسترسی فیزیکی است.

با استفاده از دانش مربوط به علم ژنتیک شیوه تولید محصولات غذایی پیشرفت کرده است. بذره‌های به دست آمده صفاتی دارند که باعث بهبود کیفیت و کمیت محصولات تولیدی می‌شوند. با این حال، امروزه دیده می‌شود که استفاده از دانش جدید برای تولید بذره‌های سودمندتر خود به یکی از عوامل به خطر افتادن امنیت غذایی

1. CESCR, General comment, no.12.

<http://www.lri.ir>

در دنیا تبدیل شده است. کسانی که به این دانش دست پیدا کرده‌اند از آن استفاده انحصاری می‌کنند و با استفاده از مزایای مالکیت انحصاری روش تولید بذرها و گیاهان در دنیای تجارت آزاد باعث افزایش قیمت مواد غذایی می‌شوند.

در سال ۱۹۹۸ یک شرکت آمریکایی به نام دلتا اند پین لند بذرهایی را تولید کرد که از طریق اصلاح ژنتیک استیریلزه شده بود و فقط یک بار قابل کاشت بودند و کشاورزان نمی‌توانستند آنها را برای کاشت در فصل بعدی نگهداری کنند. به این ترتیب خطر تعلق حقوق انحصاری به ابداعات مربوط به محصولات غذایی در جهان امروز امری است بسیار ملموس و تجربه شده است.

طبق آنچه در نظریه عمومی شماره ۱۲ کمیته حقوق اقتصادی اجتماعی آمده است دولت‌ها برای تأمین حق غذا در سایر کشورها مسئولیت دارند و موظف به داشتن همکاری‌های علمی و فنی با سایرین برای تأمین حق غذا هستند. این تعهد حقوق بشری دولت‌ها مستلزم آن است که سیاست‌های مالکیت فکری اتخاذ شده نیز مانعی برای تأمین حق غذا ایجاد نکنند.

ج. دسترسی به دانش لازمه تحقق حقوق همبستگی

۱. حق توسعه و دسترسی به دانش

بند ۱ ماده ۱ اعلامیه حق بر توسعه^۱ اعلامیه می‌گوید: «حق توسعه حق مسلم بشری است که به موجب آن هر فرد انسان و همه مردم استحقاق مشارکت، سهم شدن و برخورداری از توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی را دارند به نحوی که در آن همه حقوق بشر و آزادی‌های اساسی کاملاً تحقق می‌یابند».

مطابق ماده ۳ اعلامیه حق بر توسعه «مسئولیت اولیه ایجاد شرایط ملی و بین‌المللی مناسب برای تحقق حق توسعه» برعهده دولت‌هاست.

در سطح ملی: در بند ۳ ماده ۲ آمده است که «دولت‌ها حق و وظیفه دارند که سیاست‌های ملی مناسبی را برای توسعه تنظیم نمایند».

1. CESCR, General comment no. 12, Paragraph 36.

2. Declaration on the Right to Development, Adopted by General Assembly Resolution 41/128 of December 1986, article 1.

سطح بین‌المللی: در خصوص تعهد دولت‌های فعال در سطح بین‌المللی، اعلامیه صراحتاً بر اهمیت همکاری بین‌المللی تأکید می‌کند. ماده ۴ با لحنی قاطع اعلام می‌کند که دولت‌ها مکلف‌اند، چه به صورت انفرادی و چه جمعی، سیاست‌های بین‌المللی توسعه را به منظور سهولت تحقق حق توسعه طراحی کنند. این ماده تأیید می‌کند که برای تکمیل تلاش‌های کشورهای در حال توسعه «همکاری مؤثر بین‌المللی در دادن ابزار و تسهیلات مناسب به این کشورها به منظور تقویت توسعه همه‌جانبه ایشان ضروری است».

حق بر توسعه تحقق حقوق مدنی سیاسی و حقوق اقتصادی و اجتماعی را به عنوان اجزای تفکیک‌ناپذیر حقوق بشر در نظر دارد. با تحقق حق بر توسعه فضایی ایجاد می‌شود که تمام حقوق بشر در آن تأمین می‌شوند. ارتباط دانش و توسعه در این فضا از سه نظر قابل توجه است:

۱-۱. ضرورت دانش برای توسعه: هر چند که می‌توان اثرات انفجار دانش را در سراسر جهان دید، توانایی استفاده و تولید دانش در کشورهای‌های مختلف متفاوت است. در حال حاضر میزان بالایی از توانایی تولید و استفاده از دانش علمی و تکنولوژیکی در کشورهای توسعه‌یافته متمرکزند. این امر در واقع نتیجه مشکلی است که از آن به عنوان «شکاف دانش» نام برده می‌شود. به دلیل طبیعت دانش این شکاف هر روز عمیق‌تر می‌شود چرا که دانش، دانش می‌آورد. با داشتن دانش و تکنولوژی پیشرفته کشورهای توسعه‌یافته بر بازارهای بین‌المللی تسلط پیدا می‌کنند و امکان رقابت را از سایرین می‌گیرند و با این وضعیت مطلوب اقتصادی سرمایه بیشتری برای مصرف کردن در زمینه تحقیق و توسعه و تولید دانش جدید در اختیار دارند و با استفاده از این شرایط مطلوب اقتصادی می‌توانند شرایط زندگی و کاری بسیار رضایت‌بخشی را به مغزهای کشورهای کمتر توسعه‌یافته پیشنهاد کنند. پدیده فرار مغزها نیز به عمق شکاف دانایی بین کشورهای توسعه‌یافته و کمتر توسعه‌یافته می‌افزاید.

۱-۲. انصاف و دسترسی به دانش: اعلامیه از توزیع منصفانه منافع سخن گفته است. بر اساس اصل دوم نظریه عدالت جان رالز نابرابری اگر به نفع ضعیف‌ترین‌های جامعه

باشد، عادلانه است^۱ بنابراین، انصاف در توزیع منافع اگر در مورد دسترسی به دانش نیز اعمال شود، این نتیجه حاصل می‌شود که برای جوامع و انسان‌هایی که از دسترسی به دانش محروم بوده‌اند زمینه و امکانات و تسهیلاتی فراهم شود که به آن دست یابند و این امر یکی از همان سیاست‌هایی است که دولت‌ها به طور فردی و گروهی موظف-اند برای تسهیل تحقق حق بر توسعه اتخاذ کنند.^۲

۱-۳. همکاری برای دسترسی به دانش: مسئولیت تلاش برای تحقق حق بر توسعه فقط بر دوش دولت‌ها نیست، بلکه بر دوش افراد و گروه‌هایی از افراد مانند سازمان‌های غیردولتی و شرکت‌های چند ملیتی هم هست. دسترسی به دانش به عنوان یکی از منابع اساسی توسعه نیز نیاز به چنین همکاری‌ای دارد که بنا بر اصول حق توسعه تمام اجزای جامعه انسانی موظف به آن هستند. بانک جهانی از اولین مؤسسات بین‌المللی است که به نقش دانش در توسعه توجه خاصی را مبذول کرده است.^۳

بانک جهانی در نقش جدید خود برای کمک به توسعه، دیگر به کمک‌های مالی صرف متوسل نمی‌شود، بلکه دانش لازم برای توسعه را به کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته ارائه می‌دهد و از این رو دست به تشکیل بانک دانش زده است^۴

۲. حق بر صلح و دسترسی به دانش

از زمان تدوین منشور سازمان ملل به بعد تلاش‌ها برای استمرار صلح در جهان به طور چشمگیری تداوم پیدا کرده است و در اسناد مختلفی بر حق انسان بر صلح تأکید شده است. اعلامیه مجمع عمومی سازمان ملل مصوب ۱۹۷۸ در مورد آمادگی جوامع برای زندگی در صلح در اصل اول خود بیان داشت: هر ملت و هر انسانی از حق ذاتی زندگی در صلح برخوردار است.

1. See J Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford University press, 1971.
 2. Declaration on the Right to Development, Adopted by General Assembly resolution 41/128 of December 1986, article 8.
 3. World Bank, *Knowledge for Development*, World Development Report. Oxford University Press, 1998.
 4. World Bank, *Assessing Aid: "What Works, What Doesn't and Why"*, World Bank Policy Research Report. Oxford University Press, 1998.

در دوران قبل از مدرن سلطه بر سرزمین‌ها و جمعیت‌ها منبع قدرت و ثروت بود^۱ و بسیاری از اختلافات و تعارضات به دلیل دسترسی به زمین، مواد اولیه و منابع طبیعی بوده است. هرچند این عوامل هنوز هم در شکل‌گیری تعارضات سهم بسزایی دارند. اما در جهان امروز جوامع دانش‌محور پدیدار گشته‌اند و در این جوامع دانش سرمایه و قدرت است. دانش بر خلاف منابع سنتی ثروت و قدرت (زمین، مواد اولیه، منابع طبیعی) محدود و کمیاب نیست.

دانش و نوآوری باعث بومی شدن علم و تکنولوژی و رشد اقتصادی در جوامع می‌شود. جوامعی که از رشد اقتصادی برخوردارند در نظام تجارت بین‌الملل به طور فعالی مشارکت دارند. مطالعات نشان داده است کشورهایی که با دیگر کشورها علقه‌های تجاری دارند کمتر خواهان جنگ با کشورهای دیگر هستند.^۲

در سال ۱۹۷۵ مجمع عمومی سازمان ملل متحد طی اعلامیه «استفاده از پیشرفت‌های علمی و فنی به نفع صلح و نوع بشر» بیان داشت: «با توجه به اینکه انتقال علم و تکنولوژی برای سرعت بخشیدن به توسعه اقتصادی کشورهای در حال توسعه اساسی است پس همه کشورهای باید همکاری‌های بین‌المللی خود را برای استفاده از نتایج توسعه‌های علمی و تکنولوژیکی به نفع صلح بین‌الملل، امنیت، آزادی و استقلال و با هدف توسعه اقتصادی، اجتماعی مردم و تحقق حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین تقویت کنند».^۳

۳. حق بر محیط زیست سالم و دسترسی به دانش

حق بر محیط زیست یا حق بشر بر محیط زیست سالم به ضروری بودن محیط زیست سالم برای تأمین حقوق بشر و حفظ کرامت انسان تأکید دارد. در منشور جهانی

۱. گران تریبون، «جنگ و منازعه داخلی»، ترجمه نسرین طباطبایی، در دایره المعارف دموکراسی، پیشین، ص ۵۶۸.

2. Ibid pp 23-24.

3. Declaration on the Use of Scientific and Technological Progress in the Interests of Peace and for the Benefit of Mankind, 1975.

طبیعت آمده است که نوع بشر بخشی از طبیعت است و زندگی او وابسته است به کار بدون وقفه سیستم‌ها و طبیعت که تأمین‌کننده منابع انرژی و تغذیه هستند.^۱ با قبول این وضعیت که به هر حال انسان برای ادامه حیات خود نیازمند استفاده از منابع زمین و رشد صنعتی است بحث، توسعه پایدار در سال ۱۹۸۷ در کمیون جهانی محیط زیست و توسعه مطرح شد. به این معنا که بشر به نیازهای خود پاسخ دهد بی-آنکه توانایی نسل‌های آینده را در برآوردن نیازهایشان خدشه‌دار کند. امروزه رشد علم و فناوری در حوزه‌های مختلفی به تأمین محیط زیست سالم کمک کرده است. برای مثال می‌توان از کاهش آلودگی در آب و انرژی‌های پاک نام برد.

از این رو، در عرصه بین‌الملل با تأکید بر توسعه پایدار به عنوان یکی از اساسی‌ترین مسائل جهان امروز، موضوع دسترسی به دانش علمی و فنی لازم برای رسیدن به رشد اقتصادی و اجتماعی متناسب با توسعه پایدار نیز مورد توجه قرار گرفته است. در اعلامیه ریو ۱۹۹۲ آمده است که «دولت‌ها باید برای بالا بردن سطح توانایی‌های بومی برای نائل شدن به توسعه پایدار با هم همکاری داشته باشند. این همکاری از طریق تبادل دانش علمی و فنی و کمک توسعه محقق می‌شود».^۲

در کنفرانس جهانی تغییرات آب و هوایی که در سال ۲۰۰۷ در بالی اندونزی تشکیل شد موضوع انتقال تکنولوژی به نحوه ویژه‌ای مورد توجه قرار گرفت. در برنامه عمل حاصل از این کنفرانس آمده است: «انتقال و انتشار تکنولوژی سازگار با محیط زیست باید تسریع شود و از طریق همکاری در امر تحقیق و توسعه نوآوری به راه حل‌های جدیدی برای حفظ محیط زیست برسیم».^۳

بند چهارم: دسترسی به دانش به مثابه یک حق بشری

الف) حق بودن دسترسی به دانش

1. World Charter for Nature, 1982, U.N.Doc.A/3751.
2. Rio Declaration on Environment and Development The United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro from 3 to 14 June 1992, paragraph 9.
3. Intergovernmental Panel on Climate Change, Action Plan, Bali, 2007, paragraph 1(d).

از واژه حق^۱ بسیار استفاده می‌شود، اما در حقیقت مراد از حق چیست؟ برخی از صاحب‌نظران، حقوق در معنای حق‌ها^۲ را به دو گروه تفکیک کرده‌اند: ۱. حقوق انتخابی ۲. حقوق رفاهی^۳. در حقوق انتخابی با یک حوزه خاصی از آزادی روبه‌رو هستیم. در این حوزه فرد به نوعی حاکم است و می‌تواند هر گونه که می‌پسندد عمل کند. در قلمرو حقوق انتخابی، حق عبارت است از قدرت، اهلیت انتخاب، آزادی، حاکمیت فرد به سرنوشت خویش که مورد حمایت قانون قرار می‌گیرد. حقوق رفاهی با برخورداری از کالا و منفعت معینی ارتباط دارد. مانند حق آموزش، حق مسکن، حق غذا، حق مراقبت‌های بهداشتی. در این حوزه با اراده آزاد تضمین شده روبه‌رو نیستیم، بلکه با موضوعاتی روبه‌رو هستیم که برخورداری از آنها برای انسان نفعی به همراه دارد.

به این ترتیب، می‌توان نتیجه گرفت که: حق عبارت است از نفع و آزادی اراده و توانایی انتخاب و حاکمیت فرد بر سرنوشت در یک حوزه خاص و در محدوده‌ای تعیین شده که مورد حمایت قانون باشد. بنابراین، واژه حق بر یک مزیت قانونی دلالت دارد. این مزیت قانونی بنا به گفته هوفلد اعم است از ادعا، امتیاز، قدرت و مصونیت^۴. دسترسی به دانش نیز در صورتی که به عنوان یک نفع حمایت مورد حمایت قانون قرار گیرد، حق دسترسی به دانش ظهور پیدا می‌کند.

ب) حق بشری بودن دسترسی به دانش

حقوق بشر حقوقی هستند که انسان‌ها به صرف انسان بودن و نه به دلیل ویژگی یا موقعیتی خاص دارند اما به قول جک دانلی اینجا یک سؤال مطرح می‌شود و آن اینکه چگونه انسان بودن ما باعث شکل‌گیری حقوق می‌شود؟^۵ بر اساس نظریه حقوق طبیعی، انسان‌ها به دلیل کرامت ذاتی از حقوق برخوردارند. چون هر انسانی به آن دلیل که انسان است ارزش غایی دارد و نمی‌توان او را وسیله

1. Right

2. Rights

3. M.P Golden, *Toward a Theory of Human Rights*, monist 52:521, 1968.

4. W.Hofeld, "Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning", *yale law journal* 26, 1917.

5. Jack Donnely, *International Human Right*, West view press, 1993, p22.

برای اهداف دیگران قرار داد. این همان اصل کرامت ذاتی انسان یا اصل ممنوعیت ابزار قرار دادن انسان است. این اصل را در سده هیجدهم میلادی امانوئل کانت «اصل غایت» نامید. اما چه چیزی انسان را از سایر موجودات متمایز می‌کند و باعث کرامت اوست؟ آنچه انسان را از سایر موجودات متمایز می‌کند برخورداری او از خودآگاهی و اختیار است. در حقیقت این خودآگاهی و اختیار گوهر انسانی اوست.^۱ هر جا انسان نتواند طرح یک زندگی را آن‌گونه که می‌خواهد بریزد و اجرا کند انسانیت او سلب شده است. بنابراین، باید شرایط و امکانات لازم برای اتخاذ و اجرای چنین تصمیمی فراهم باشد.^۲

اگر ضروریات یک زندگی فعال و همراه با سلامتی فراهم نباشد، هیچ‌کس نمی‌تواند به طور کامل صاحب یک حق شود یا آن را اعمال کند؛ حتی که به درستی استحقاق آن را دارد. چیزهایی مانند سوء تغذیه و بیماری همه‌گیر می‌تواند توانایی و استعداد های انسانی را که برای استقلال فردی لازم اند تضعیف و در نهایت نابود کنند.^۳

همان‌طور که در مباحث پیشین به طور مفصل بیان شد، در دنیای امروز بقای انسان در گرو دسترسی به دانش‌هایی است که برای تولید غذا، دارو و حفظ محیط زیست ضروری است. انحصار دانش در حوزه غذا باعث از بین رفتن امنیت غذایی ملت‌ها می‌شود و این نتیجه‌ای جز به خطر افتادن ارزش حیات بشر به همراه ندارد.

افراد فاقد آگاهی محکوم هستند که قربانی افراد آگاه باشند، قربانی حيله و تحریف حقایق و قربانی غیر عقلانی بودن، زیرا کسانی که بی‌اطلاع هستند نمی‌توانند به طور صحیح فکر کنند و از استدلال اشتباه جلوگیری کنند. در جایی که دانش غیر قابل دسترس و انحصاری است زمینه برای از بین رفتن استقلال انسان به عنوان یک موجود دارای اراده به وجود می‌آید. چرا که صاحب دانش با استفاده از این قدرت می‌تواند به راحتی افراد فاقد دانش را تحت تسلط خود بگیرد و به این ترتیب دسته دوم ابزاری

۱. محمد راسخ، «تئوری حق و حقوق بشر بین‌الملل»، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۴۱، ۱۳۸۴؛ ص ۱۱.

۲. R. Dorkin, "What is Equality? Part 2: Equality of Resources", Philosophy and Public Affairs 10(4), pp.283-345

۳. H. Shue, "Basic Rights: Subsistence, Affluence, and US Foreign Policy", Princeton University press, Princeton, 1980, pp.24-25.

می‌شوند برای اینکه دسته اول به اهداف خود برسند. و این مخالف اصل غایت بودن انسان است.^۱

ج) جایگاه حق دسترسی به دانش در نظام حقوق بشر

با توجه به آنچه گفته شد دسترسی به دانش به عنوان یک حق بشری از پایه‌های تئوریک موجهی برخوردار است، اما پس از آنکه دسترسی به دانش به عنوان یک حق بشری قابل دفاع مطرح شد، در کدام یک از نسل‌ها در حقوق بشر قرار می‌گیرد؟ نسل اول، دوم یا سوم؟

دسترسی به دانش امری نیست که تنها با همکاری یک یا چند کشور خاص در از بین برداشتن موانع محقق شود. چرا که حتی اگر در قلمرو یک دولت نیز امکان انحصار دانش وجود داشته باشد، سودجویان برای رسیدن به بازار انحصاری، بخشی از دانش بشری را با استفاده از تسهیلات موجود در قلمرو کشور مذکور وارد در حوزه مالکیت خصوصی خود می‌کنند.

تأمین دسترسی به دانش نیز نیاز به همبستگی و عمل هماهنگ تمام عواملان عرصه اجتماع بشری دارد. امروزه شرکت‌های چندملیتی مالک بسیاری از اختراعات ثبت شده و حق‌التالیف‌ها هستند. طبق قواعد حقوق همبستگی این عوامل یعنی اشخاص حقوقی خصوصی بین‌المللی نیز مسئولیت دارند که در یک همبستگی و همکاری جهانی سهیم شوند.

در نتیجه، اگر بنا باشد جایگاه حق دسترسی به دانش را در ساختمان حقوق بشر مشخص کنیم، این جایگاه جایی جز نسل سوم حقوق بشر نمی‌تواند باشد. نسل سوم حقوق بشر با متحد کردن فرد، دولت، اشخاص حقوقی عمومی و خصوصی و جامعه بین‌الملل به طور کلی امکانات لازم را برای تحقق حق دسترسی به دانش دارد. حقوق همبستگی از دو ویژگی دارد:

۱) این حقوق تنها از طریق تلاش‌های هماهنگ جمعی همه فعالان در صحنه اجتماع تحقق پیدا می‌کند. این دسته از حقوق نه تنها در بردارنده تعهدات مختلف

1. I Kant, *Fundamental Principles of the Metaphysic of Ethic*, Transl by Thomas Kingsmil Abbott, Longman, London, 1969, pp.52-54.

مربوط به نسل اول و دوم حقوق بشرند، بلکه تعهدات مخصوص به خود را نیز دارند، مانند تعهد به تلاش هماهنگ.

(۲) علاوه بر دولت، فرد، گروه‌های عمومی و خصوصی دارای حق و تکلیف می‌باشند.^۱

د. ایجاد حق دسترسی به دانش در حقوق بین الملل

حقوق بشر در بطن حقوق بین‌الملل حمایت می‌شود. حقوق بین‌الملل حقوقی پویاست و حقوق بشر وارد شده در حقوق بین‌الملل نیز مرحله به مرحله پیشرفت کرده است. فیلیپ الستن^۲ فرآیند شکل‌گیری و اعمال حقوق بشر را شامل سه مرحله می‌داند.^۳

(۱) آگاهی پیدا کردن از یک مشکل و شناسایی نیازهای مربوط به آن: امروزه می‌توان ادعا کرد که این آگاهی در جهان حاصل شده است و جریان‌هایی در سطح بین‌المللی پی‌درپی بحران‌های حاصل از در دسترس نبودن دانش برای بشر را گوشزد می‌کند و راه حل را در دسترسی آزادانه، بی‌مانع و بدون تبعیض همهٔ ابناء بشر به دانش بشری می‌داند. برخی از این جریان‌ها و تلاش‌ها عبارت‌اند از: منشور ادلفی،^۴ نرم افزارهای آزاد،^۵ دسترسی باز.^۶

1. Call Wellman, "Solidarity, the Individual and Human Rights", Human Rights Quarterly, Vol.22, pp 639-657

2. Philip Alston

3. see Philip Alston, "a Third Generation of Solidarity Rights: Progressive Development or Obfuscation of International Human Rights Law?", International Law Review 29, 1982, pp. 307,315-316

4. Adelphi Charter

(ادلفی یک گروه بین‌المللی غیردولتی است. این گروه برای رفع موانع موجود بر سر راه دسترسی به دانش تلاش می‌کند).

5. Free Software

(در مورد نرم‌افزار آزاد آنچه هدف است آزادی است نه قیمت. نرم‌افزارهای آزاد برای کاربران خود چهار نوع آزادی را به همراه دارند: (۱) آزادی اجرای برنامه، (۲) آزادی مطالعه و بررسی چگونگی عملکرد برنامه و تغییر آن برای نیاز خود، (۳) آزادی برای توزیع مجدد کپی‌ها، (۴) آزادی تغییر در برنامه و انتشار این تغییرات که برای این آزادی دسترسی به یک منبع یک پیش شرط است).

6 Open Access

سیستم دسترسی باز امکان بهره‌مندی آزادانه از متون موجود در وب را فراهم می‌کند. برای اطلاعات بیشتر ر.ک: Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, aa:www.echo.mpiwg-berlin.mpg.de/policy/oa_basics/declaration

<http://www.lri.ir>

یونسکو به عنوان یک سازمان بین‌المللی تلاش‌های بسیاری در این حوزه انجام می‌دهد و کشورهای عضو و سازمان‌های بین‌المللی را ترغیب می‌کند که اطلاعات ارزشمندی را در شبکه قرار دهند، به نحوی که امکان دسترسی به آن برای همه فراهم باشد.^۱

۲) برخی از این نیازها به صورت هنجارهای حقوقی مطرح می‌شوند: صدور اعلامیه‌ها و هنجارهایی که با بیانی کلی هنجارسازی می‌کنند مربوط به این مرحله است. پیش‌نویس‌های معاهده دسترسی به دانش^۲ و معاهده تحقیقات و توسعه امور پزشکی^۳ در صورت تصویب در یک نهاد بین‌المللی می‌تواند آغاز خوبی برای شناسایی این حق در عرصه حقوق بین‌الملل باشد.

۳) گسترش دادن ابزارهایی که به تحقق رسیدن این هنجارها را تقویت می‌کنند: در این مرحله معاهدات الزام‌آور حقوقی به تصویب می‌رسند که در این معاهدات مکانیزم‌های ضمانت اجرایی برای حمایت از حقوق نیز پیش‌بینی می‌شوند. این شرط در مورد حق دسترسی به دانش به عنوان یک حق مستقل هنوز حاصل نشده است، اما به نظر می‌سد تا آن زمان دسترسی به دانش به عنوان مقدمه تحقق سایر حقوق بشری می‌تواند از حمایت‌های ناشی مکانیزم‌های حقوق بشری برخوردار شود.

نتیجه

بشر امروز برای زنده ماندن و داشتن زندگی با کرامت به دانش جدید نیاز دارد. دانش بشری برای اینکه توسعه پیدا کند و بتواند برای مشکلات جدید جهانی راه حلی ارائه دهد باید آزادانه به اشتراک گذاشته شود. دولت‌ها برای آنکه بتوانند تعهدات حقوق بشری خود را انجام دهند نیازمند دسترسی به دانش هستند. بنابراین انحصار دانش منجر به نقض حقوق بشر می‌شود.

مطرح شدن دسترسی به دانش به عنوان یک حق بشری امکانات ویژه‌ای را به دنبال دارد. به این ترتیب که در مقابل حق دسترسی به دانش به عنوان یک حق بشری نمی‌-

1. See www.portal.unesco.org/es/ev.php@URL_ID=1276&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

2. Access to Knowledge Treaty (A2KT)

3. Medical Research and Development Treaty (MRDT)

توان مانعی برقرار کرد. آنچه در اسناد حقوق بشری تحت عنوان حقوق پدیدآورندگان و مخترعان آمده یک حق بشری است، ولی با نظام حقوق مالکیت فکری که امروزه در جهان برای دسترسی آزادانه به دانش مانع ایجاد کرده متفاوت است.

هر چند حق دسترسی به دانش از نظر مبانی اخلاقی حقوق بشر توجیه پذیر است، در مورد بحث هنجاری می توان به برخی اسناد و اقدامات بین المللی برای اثبات ضرورت آن استناد کرد، اما در حال حاضر یک سند بین المللی الزام آور که حق دسترسی به دانش را شناسایی کرده باشد تدوین و اجرا نشده است، اما تلاش هایی در این زمینه در حال انجام است و پیش نویس هایی را فعالان تهیه و ارائه کرده اند، مانند پیش نویس های معاهده دسترسی به دانش^۱ و معاهده تحقیقات و توسعه مربوط به امور پزشکی^۲. می توان با افزایش آگاهی جهانی به خطرات ناشی از انحصار دانش برای بشر امروز آینده روشنی را برای آن پیش بینی کرد.

دولت جمهوری اسلامی ایران نیز توسعه مبتنی بر دانایی (دانش محور) را یکی از محورهای اساسی برنامه چهارم توسعه کشور قرار داده است. به هر حال امروزه دارندگان دانش قدرت دانش را می شناسند و با اعمال انحصار بر آن دیگران را از دسترسی به آن محروم می کنند. اما شناسایی دسترسی به دانش به عنوان یک حق بشری برای کشورها، ملت ها و افراد اهل علم این امکان را فراهم می کند که از مکانیزم ها و ابزار حمایتی حقوقی و گاه سیاسی حقوق بشر برای دستیابی و بهره مندی به دانش روز برخوردار شوند.

اداره کل پژوهش و اطلاع رسانی

1. Access to Knowledge Treaty (A2KT)
2. Medical Research and Development Treaty (MRDT)

<http://www.lri.ir>

فهرست منابع

کتاب های فارسی

- بشیریه حسین. گذار به دموکراسی، نگاه معاصر، تهران، ۱۳۸۴.
- جعفرزاده، میرقاسم. جزوه درسی درآمدی بر حقوق آفرینش های فکری، قسمت اول، کلیات، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، نیمسال اول سال تحصیلی ۸۳-۸۲.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۱، چ ۱، گنج دانش، تهران، ۱۳۷۸.
- سروش، عبدالکریم. علم چیست، فلسفه چیست؟، مؤسسه فرهنگی صراط، چاپ سیزدهم ۱۳۷۶.
- صدری افشار، غلام حسین و نسرین و نسترن حکمی. فرهنگ فارسی امروز (ویرایش دوم)، مؤسسه نشر کلمه، چاپ دوم، ۱۳۷۵.
- ضیائی بیگدلی، محمد رضا. حقوق بین الملل عمومی، کتابخانه گنج دانش، تهران.
- قانون برنامه توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۴-۱۳۸۸)، مصوب ۱۳۸۳/۶/۱۱.
- لپسیت، سیمور مارتین. دائره المعارف دموکراسی، ترجمه وزارت خارجه، انتشارات وزارت خارجه، ۱۳۸۴.

مقالات فارسی

- انصاری، باقر. «مفهوم مبانی و لوازم آزادی اطلاعات»، نامه مفید حقوقی، شماره ۱۳۸۶.
- اوژن، پین. «بشریت و حقوق بین الملل»، ترجمه ابراهیم بی‌گزاده، مجله حقوقی شماره شانزدهم و هفدهم، دفتر خدمات حقوق بین المللی جمهوری اسلامی ایران.

- راسخ، محمد. "تئوری حق و حقوق بشر بین الملل"، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۴۱، ۱۳۸۴.
- سنگوپتا، آرجون. "حق توسعه در نظریه و عمل"، ترجمه دکتر منوچهر توسلی جهرمی، مجله حقوقی (دفتر خدمات حقوقی) شماره ۳۰ سال ۱۳۸۳.
- سید فاطمی، سید محمد قاری. "توسعه قلمرو و تضییق محدودیت: آزادی بیان در آینه حقوق بشر معاصر"، مجله تحقیقات حقوقی شماره ۴۱، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۴.
- علی احمدی، علیرضا و علیرضا توکلی، "نگرشی جامع به انتقال تکنولوژی"، تدبیر، دی ۷۹. شماره ۱۰۹.

کتاب‌های لاتین

- Beerli, Alfred J., Falk, Svenja, and Daniel, Diemers, eds., **Knowledge Management and Networked Environments: Leveraging Intellectual Capital in Virtual Business Communities**, Amazon Books, 2003.
- Davenport, T.H., Prusak, L., **Working knowledge: How Organization Manage What They Know**, Harvard Business School Press, 1998.
- Donnelly, J., **International Human Rights**, London, West view Press, 1993.
- **Encyclopedia Britannica**, vol.8, the University of Chicago, 1976.
- Golden, M.P., **toward a theory of human rights**, monist, 1968.
- Grunberg, i., Kaul, I., Stern, M., **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, Oxford University Press, 1999.
- Hesse, C., **the Rise of Intellectual Property 700 B.C.—A.D. 2000: An Idea in The Balance**, Daedalus, 2002.
- Kant, I., **fundamental principles of the metaphysics of ethic**, Trans by Thomas Kingsmil Abbott, longman, London, 1969.
- **Knowledge for Development**, World Development Report. Oxford University Press, 1998.
- Loucaides, L.G., **Essays on the Developing Law of Human Rights**, Martinus, Nijhoff Publishers, 1995.
- Mendel, Toby, **freedom of information: a comparative legal survey**, Macro Graphics Pvt. Ltd., 2003.
- Musung, Sisule, f., **Utilizing Trips Flexibilities for Public Health Protection Through South-South, Regional Frameworks Center**, 2004.
- Rawls, J., **A Theory of Justice**, Oxford University press, 1971.
- Shue, H., **"basic rights: subsistence, affluence, and US foreign policy"**, prinston university press, Prinston, 1980.

- Thomas Daniel Moritz, **Conservation Partnerships in the Commons? Sharing data and information, experience and knowledge, as the essence of partnerships**,
- **Toward Knowledge Societies**, UNESCO world report 2005; at: www.unesco.org/publications

مقالات لاتین

- Alston Philip. "**a third generation of solidarity rights: progressive development or obfuscation of international human rights law?**" international law review 29, 1982.
- Dorkin, R. "**what is Equality? Part 2: equality of resources**", Philosophy and Public Affairs, Vol. 10, No. 4, pp. 283-345, Princeton University Press, 1981.
- Green, M. "**Drafting History of the Article 15 (1) (c) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Right**", International Anti-Poverty Law Center, New York, UN DOC.E/C.12/2000/15.
- Grove, Stephan, **the concept common heritage of mankind: a political, moral, or legal innovation?** San Diego law review, vol.9.
- Hofeld, W., "**fundamental legal conceptions as Applied in judicial reasoning**", Yale law journal 26, 1917.
- Mahdjoubi, D., "**Architecture of Knowledge**", 1997, <http://www.gslis.utexas.edu/~darius/06-Architec-know.pdf>.
- Wellman, C., "**Solidarity, the individual and human rights**", Human Rights Quarterly, Vol.22
- World Bank, Assessing Aid: "**What Works, What Doesn't and Why**", World Bank Policy Research Report. Oxford University Press, 1998.
- World Bank, **Knowledge for Development**, World Development Report. Oxford University Press, 1998.

اسناد

- **Academic freedom in 21th century**, the AFT (American federation of teachers), statement on Academic Freedom, 2007.
- **Adelphi Charter on Creativity Innovation and Intellectual Property**, Adelphi, London, 13 October 2005, at: www.adelphicharter.org.
- **Background Document for Proposed Resolution on Global Framework on Essential Health Research and Development**, World Health Organization, 117th Session, January 2006.
- CESCR, the Right to Education General comment no.13, E/C.12/1999/10.
- CESCR, the Right to the Highest Attainable Standard of Health, General comment no.12, E/C.12/2000/4.

<http://www.lri.ir>

- Charter on the Preservation of the Digital Heritage, Adopted at the 32nd session of the General Conference of UNESCO, 17 October 2003.
- Declaration on the Right to Development Adopted by General Assembly resolution 41/128 of December 1986.
- Declaration on the Use of Scientific and Technological Progress in the Interests of Peace and for the Benefit of Mankind, 1975.
- ECHO Charter (European cultural heritage on line, at: www.echo.mpiwg-berlin.mpg.de/policy/oa_basics/charter).
- Geneva Declaration on the future of the world intellectual property organization, September 2004 www.cptec.org.
- Intergovernmental Panel on Climate Change, Action Plan, Bali.2007.
- ISCU's Statutes and Rules of Procedure, at: www.icsu.org/Gestion/img/ICSU_DOC_DOWNLOAD/216_DD_FILE_Statutes_October_2005.pdf.
- Rio Declaration on Environment and Development the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro from 3 to 14 June 1992.
- Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, 1972.UN. DOC.A/CONF.48/14/Res.1 at3
- UNESCO Recommendation on participation by the people at large in cultural life and their contribution to it, 1976.
- WIPO Agreement between the WTO on Trade Related Intellectual Property Rights, WO/030/EN, 1995.
- WIPO Document, intellectual property reading material, Geneva, 1998.
- World Charter for Nature, 1982, U.N.Doc.A/3751.

اداره کل پژوهش و اطلاع رسانی